

Begreppet Sammanhang

av Gunnar Törngren

Fröken i småskolan: Nå lilla Kalle, vad är det för djur som har stor yvig svans, samlar nötter och hoppar mellan grenarna i träden?

Kalle: Jo, i normala fall skulle det nog vara en ekorre, men eftersom det är fröken som frågar så är det nog Jesus.

Inga ord, inga meningar, frågor eller påståenden har någon exakt betydelse, innebörd eller något som det alltid betyder eller representerar. Orden finns alltid i ett sammanhang och kommer att få olika betydelse och respons, i olika sammanhang. Orden får även valör, styrka, innebörd och betydelse beroende på dess sammanhang.

Vad menar vi då med begreppet sammanhang?

Begreppet "sammanhang" är inte helt lätt att definiera. Till och med ordets betydelse får olika innebörd i olika sammanhang. Men som så ofta annars men denna form av begrepp så får nog de flesta en mer eller mindre vag aning om vad som avses, men vid en närmare definition tenderar begreppet bara att ersättas med mer eller mindre närliggande synonymer som exempelvis "omgivning", "kontext" eller möjligen "miljö". Ur ett annat perspektiv kan det betraktas som ett system av (logiska) förbindelser.

Inom dessa förbindelser vill vi gärna se ett mönster, för att kunna uppfatta det som just förbindelser. Utan mönster är det mindre troligt att vi uppfattar förbindelser. Det vi kallar sammanhang är heller inget allomfattande eller objektivt, utan tenderar i stället att vara en överenskommelse om vad det är för "typ" av sammanhang i vilket orden används, och därmed dess valör, stringens och innehåll.

Bland dagens ungdomar är det inte ovanligt att man använder ett "tvärtom-språk" ("Bra (med betoning på ordet bra) att du kommer för sent"). Men detta tvärtom-språk fungerar/används bara i mycket specifika sammanhang där det tillåter den som säger detta att säga något helt annat än vad som avses. För att det ska fungera behöver den som pratar tvärtom-språk vara övertygad om att även mottagaren är medveten om att denna sorts kommunikation är den som används. Olika ord kommer alltså att få olika innebörd beroende på det sammanhang i vilka de används.

Men dessa sammanhang kan även beskrivas som om de innehåller flera olika nivåer samtidigt: Låt oss anta att en klient besöker en socialbyrå. Då kan vi benämna detta sammanhang som exempelvis "besök på socialtjänsten". Men det räcker inte som definition på sammanhangs-beskrivningen. Vad som finns utanför besöksrummet, varför klienten kommit dit och ett godtyckligt antal andra variabler skapar även det en del av sammanhanget (till exempel vid en anmälan om att klienten inte tar hand om sina barn på ett sätt som anmälan finner godtagbart). Men inte ens detta är en fullständig beskrivning, och många andra, kanske ett oändligt antal faktorer, kan läggas till. Ibland dessa skapar personerna i rummet ett kommunikativt sammanhang i vilket de tillsammans kommer att skapa regler runt hur orden ska användas och vad de ska betyda. Här kommer även socialarbetarens skolbildning in. Ord kommer även att betyda olika saker beroende på vilken skolbildning socialarbetaren har. Ord som "mål", "insikt" eller "återfall" kommer att ha olika innebörd och betydelse, vara mer eller mindre begripliga och hanteras på olika sätt beroende på metodmässiga utgångspunkter. Alltså utgör begreppet sammanhang ett mycket abstrakt begrepp

inom vilket vi mer eller mindre godtyckligt kan välja vilket av alla (godtyckliga) sammanhang som ska definiera det vi anser vara det mest nämnvärda sammanhanget. Hur vi sedan benämner det sammanhang vi väljer får en stor betydelse, och vi kan alltid referera vissa specifika händelser som specifika för just detta sammanhang. Att olika sammanhangen påverkar oss på olika sätt är nog för de flesta en självklarhet. Men om vi accepterar denna tanke kommer beskrivningar om exempelvis hur vi "är" att bli allt mera diffusa för att till slut upplösas, då detta aldrig kan särskiljas från de olika sammanhang i vilka vi befinner oss.

Att prata om begrepp som "personlighet", ibland benämnt som "Det Grundläggande Attributionsfelet", blir även allt mer ofullständigt då våra handlingar mer eller mindre ständigt kommer att växla, beroende på anpassningen till sammanhanget (eller egentligen vår tolkning av sammanhanget). Forskningen har ännu inte hittat några stabila och generellt verkningfulla personlighetsdrag. Dessutom förefaller det högst osannolikt att vi någonsin kommer att hitta några.

Ett intressant fenomen handlar om den ram man sätter upp kring en viss aktivitet, exempelvis barns lekande. I dessa sammanhang är leken en aktivitet. Genom att benämna den som just lek har ett avgränsat och specifikt sammanhang skapats och därmed gäller andra regler än i övriga livet. På samma sätt kan vi, när vi så önskar, använda samma logik och referera till hur sammanhanget definieras och därmed kan innebörden i ord och handlingar klassas på andra sätt. I parets grälsituation kan det vara mera acceptabelt att yttra saker man kanske inte skulle ha sagt eller menat i ett annat sammanhang. Att göra saker på fyllan rättfärdigar ofta beteenden (i alla fall för den som utfört dessa) som eljest inte skulle accepteras och så vidare. Gör, eller säger, vi en och samma sak i olika sammanhang kan det få radikalt olika betydelse. Att högt skrika "Jag ser Gud" kommer att tolkas väldigt olika om det görs i frikyrkan eller på Konsum. Generellt för människan, och även djuren, tycks alltså vara att vi gör någon form av definition av vilket sammanhang vi befinner oss i. Detta sker utan att vi egentligen behöver definiera hur vi vet vad det är för sammanhang eller hur vi bestämmer oss för vad vi anser bör ingå i vårt eget system av logiska förbindelser.

I fråga om exempelvis terapimetoder ligger en fara om vi inte hela tiden anpassar dessa till de sammanhang i vilka de ska tillämpas. Oavsett vald metod behöver arbetet till viss del rent praktiskt anpassas till exempelvis graden av frivillighet till kontakten som klienten har. Tolkning av vad som ska ingå i det så kallade sammanhanget är alltså mycket subjektivt. Möjligen skulle man kunna säga att ett sammanhang kan sägas vara "allt runt om i tid, rum och språk" men med tillägget att vi räknar in det i var och ens begreppsbildning av sammanhang.

Ibland används följande exempel på sammanhangets betydelse: Om man håller en boll mellan sina händer och släpper den, så faller den nedåt. Det är ett påstående som de flesta instämmer i. Men utsagan behöver inte vara sann. Om bollen släpps under vatten kommer den i stället att flyta uppåt. Om bollen släpps i rymden kommer den att stanna kvar på samma plats.

** Termerna "Sändare" och "mottagare" används ibland i studier av kommunikation. I denna text används stundtals dessa begrepp i brist på bättre sådana, trots författarens skeptiska syn på dessa begrepp (då de lätt tar fokus från kommunikation som en gemensam process som inkluderar flera parter simultant).*